

KATEGORIJA ŠTEVILA V KNJIŽNI SLOVENŠČINI IN NAREČJIH¹

Slovenščina pozna tri števila: poleg ednine in množine tudi dvojino. Največ odstopanj med slovenskim knjižnim jezikom in narečji najdemo v kategoriji dvojine. Prispevek bo obravnaval dvojninske oblike, kot jih najdemo v gradivu za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA). S pomočjo lingvistične geografije bo na oblikoslovnih kartah prikazano stanje dvojine v različnih besednih vrstah v več kot 40 slovenskih narečjih, primerjano s stanjem v knjižnem jeziku. Na podlagi teh kart bomo ugotavljali, v katerih besednih vrstah in kategorijah dvojina izginja hitreje, katera narečja bolj opuščajo rabo dvojninskih oblik in jih nadomeščajo z množinskimi ter kje in zakaj prihaja do pluralizacije.

slovenska narečja, lingvistična geografija, narečno oblikoslovje, kategorija števila

Slovene is one of the few Indo-European languages to have preserved the dual alongside the singular and the plural. Although the dual is a norm in standard Slovene the use of dual in Slovene dialects varies. This paper discusses the changes that can take place in Slovene dialects according to number (dual vs. plural). Using linguistic geography methods and material collected for the ongoing *Slovene Linguistic Atlas* (SLA), a selected material is presented on linguistic maps; these morphological maps show the geographical spread of number changes. The paper also draws a comparison with Standard Slovene.

Slovene dialects, linguistics geography, dialectal morphology, the category of number

1 Uvod

1.1 Kategorija števila v slovenščini

Slovenščina pozna tri števila. Največ odstopanj med slovenskim knjižnim jezikom in narečji najdemo v kategoriji dvojine. V knjižni slovenščini je dvojina normirana in tako obvezna za vse pregibne besedne vrste, v narečjih pa je raba dvojine zelo različna: ponekod jo uporabljajo samo za moški spol, medtem ko se za ženskega uporablja le množina, drugod samo v imenovalniku/tožilniku, medtem ko so se ostali skloni izenačili z množinskimi, spet nekatera narečja jo uporabljajo pri samostalnikih, medtem ko je glagolsko dvojino nadomestila množina.

¹ Članek je nastajal hkrati z monografijo *Dvojina v slovenskih narečjih*, ki je izšla v zbirki *Linguistica et philologica* pri Založbi ZRC, ZRC SAZU, in monografijo *The Dual in Slovene Dialects*, ki je izšla v zbirki *Diversitas Linguarum* pri univerzitetni založbi Dr. N. Brockmayer v Bochumu.

1.2 Izvor dvojine

Dokazi, da so dvojino prvotno poznali tudi drugi (slovanski) jeziki, niso tako zelo stari. Še danes najdemo njene ostanke v jezikih, ki dvojine sicer ne uporabljajo več (npr. v češčini, poljščini, ruščini). V hrvaščini se je dvojina uporabljala še do konca 15. stoletja ali celo dlje; imamo podatek, da so se na Krku nekatere dvojinke oblike uporabljale vse do srede 19. stoletja (J. Trdina, 1859).

O izvoru dvojine v indoevropski jezikovni skupini obstaja več teorij in mnenja jezikoslovcev ostajajo deljena. Nekateri, npr. Wilhelm von Humboldt (1927), Aleksandar Belić (1932), A. M. Jordanskij (1960) in Oswald Szemerényi (1960), trdijo, da dvojina izvira iz označevanja dvojnosti pri naravnih parih. Meillet in Cuny temu nasprotujeta in menita, da izvira iz identificiranja dveh arbitrarnih, poljubnih stvari ali predmetov (Jordanskij 1960: 5). Mike Unger meni, da je dvojina nastala kot rezultat določene razvojne faze človeškega uma, tj. ko človek doseže določeno raven abstraktnega mišljenja (Unger 1998: 35).

1.3 Raziskovalci kategorije števila v slovenščini

1.3.1 Lucien Tesnière (1893–1954)

Prvi je slovensko dvojino predstavil v besedi in sliki (na lingvističnih kartah) Francoz Lucien Tesnière (1893–1954) v svoji monografiji (*Les formes du duel en slovène*) in atlasu (*Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*), ki ju je objavil v Parizu leta 1925. Delo je rezultat njegovega zbiranja na terenu v letih 1921 in 1922, ki ga je dopolnil s podatki iz knjižnih del od 16. do 20. stoletja; sinhrono metodo lingvistične geografije je torej združil z diahrono metodo zgodovinskih virov. V zaključku svoje monografije je podal smernice postopnega slabjenja in izginjanja dvojine. Tesnièrov atlas je prvi in do avtoričinih monografij edini vse-slovenski atlas (dokler ne dobimo prvega zvezka SLA, ki ga izdelujemo v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani in katerega izid načrtujemo za leto 2010), njegova monografija o dvojinah pa do sedaj najpodrobnejše obravnava kategorijo dvojine v vseh slovenskih narečjih.

1.3.2 Aleksandar Belić (1876–1960)

Medtem ko je Tesnière raziskoval dvojino z oblikoslovnega vidika, je srbskega jezikoslovca Aleksandra Belića bolj zanimala njena skladenjska plat. Njegova monografija *O dvojini u slovenskim jezicima*, objavljena 1932 v Beogradu, obravnava slovansko skupino jezikov, ki je od vseh indoevropskih jezikov najbolje ohranila dvojino. Poglavje VII je posvečeno dvojini v slovenščini (Belić 1932: 58–90); avtor podaja njen zgodovinski razvoj (pri tem se na veliko poslužuje Tesnièrovega gradiva) in ugotavlja, da je slovenščina ohranila vse praslovanske kategorije stare dvojine, razen najpomembnejše – dvojine pri parnih samostalnikih. Po njegovem je ohranjenost in razširjenost dvojine v slovenščini rezultat zavestne morfologizacije dvojine tako v narečjih kot v knjižni slovenščini. Tako Tesnière (1925a: 425) kot

Belić (1932: 63) opozarjata, da je raba dvojine v knjižni slovenščini predpisana v večji meri kot se dejansko rabi v nekaterih narečjih.

2 Gradivo za Slovenski lingvistični atlas

Tukajšnje oblikoslovne karte so nastale na osnovi gradiva za SLA, ki je bilo po potrebi in zmožnostih dopolnjeno z nekaterimi novejšimi podatki iz nedavno objavljenih del ali terena. Na kartah so različni morfemi označeni z različnimi simboli. Fonetično podobo pri oblikoslovnih kartah zanemarimo, vendar je za tovrstno abstrahiranje potrebno mnogo truda in znanja: vedeti moramo npr. ali je končnica *-ma* res *ma* ali je *mo* (kot posledica izglasnega akanja).

2.1 Oblikoslovje v vprašalnici SLA

Od 870 vprašanj bi moralo kar 44 odgovorov iz vprašalnice vsebovati dvojinske oblike, vendar na žalost ni vedno tako. Sklanjatveni in spregatveni vzorci so velikokrat nepopolni, najpogosteje najdemo oblike za imenovalnik oz. 1. osebo ednine. Za analizo so bili tako izbrani tisti, ki so imeli največ oz. najpopolnejše odgovore.

3 Raba dvojine v narečjih

V drugem, praktičnem delu prispevka bodo obravnavane dvojinske oblike, kot jih najdemo v gradivu za SLA. Stanje dvojine bo prikazano v različnih besednih vrstah v več kot 40 slovenskih narečjih, primerjalno s stanjem v knjižnem jeziku. Videli bomo, katera narečja dvojino uporabljajo in v kakšni meri, katera narečja so doživela ali še doživljajo postopno izgubljanje dvojine ter katere besedne vrste oz. njihove oblike so bolj izpostavljene ali nagnjene k pluralizaciji.

3.1 Dvojina pri samostalnikih

3.1.1 Dvojina pri samostalnikih moškega spola

Karta št. 1: SLA V620 – (*dva*) *brata* (I : D sam. m. sp.):

Simbol	Oblika	Število
●	brat-a (I) : brat-oma (D)	I dv. : D dv.
◐	brat-a (I) : brat-om(a) (D)	I dv. : D dv./mn.
◑	brat-a (I) : brat-om (D)	I dv. : D mn.
◒	brat-a (T) : brat-i (I), brat-om (D)	T dv. : I, D mn.
◓	brat-i (I) : brat-om (D)	I mn. : D mn.

Narečja na vzhodu in skrajnem severozahodu so pri samostalnikih moškega spola ohranila dvojino, kot je normirano za knjižno slovenščino. Vsa ostala zahodna in osrednja narečja so dvojino ohranila v imenovalniku/tožilniku, dajalnik in

orodnik pa sta že pluralizirana. Dvojina je pri samostalnikih moškega spola popolnoma izginila samo v posameznih govorih na meji s Hrvaško in Italijo.

3.1.2 Dvojina pri samostalnikih ženskega spola

Karta št. 2: SLA V331 – (*dve*) *kravi* (I : D sam. ž. sp.):

Simbol	Oblika	Število
●	krav-i (I) : krav-ama (D)	I dv. : D dv.
◐	krav-i (I) : krav-am(a) (D)	I dv. : D dv./mn.
◑	krav-i/-e (I) : krav-am (D)	I dv./mn. : D mn.
○	krav-e (I) : krav-am (D)	I mn. : D mn.

Narečja na vzhodu in skrajnem severozahodu so pri samostalnikih ženskega spola ohranila dvojino, kot je normirano za knjižno slovenščino. Nekatera narečja koroške in primorske narečne skupine so ohranila dvojino v imenovalniku/tožilniku, dajalnik in orodnik pa sta že pluralizirana. Dvojina je pri samostalnikih ženskega spola popolnoma izginila v osrednjih narečjih: v večini govorov gorenjske in dolenske narečne skupine ter na jugozahodu štajerske narečne skupine.

3.1.3 Dvojina pri samostalnikih srednjega spola

Karta št. 3: SLA V145 – (*dve*) *okni* (I sam. s. sp.):

Simbol	Oblika	Spol	Število
●	okn-i	s. sp.	dv.
■	okn-i	ž. sp.	dv.
▲	okn-a	m. sp.	dv.
◐	okn-a	s. sp.	mn.
◑	okn-e	ž. sp.	mn.

V dvojini se je srednji spol ohranil na zahodu in na skrajnem severovzhodu, maskuliniziral na širšem osrednjem jezikovnem območju (skoraj polovica slovenskih narečij) in feminiziral v vzhodnih narečjih. Pluralizacijo dvojine najdemo v posameznih govorih na meji z Italijo in Hrvaško. Maskulinizacija se je začela v gorenjskem narečju okoli 17. stoletja in se je kasneje razširila še na ostala osrednja narečja. Danes jo imajo v delu koroških narečij, osrednjem delu rovtarske narečne skupine, v celotni gorenjski in večjem delu dolenske narečne skupine; razširila se je tudi v zahodni del štajerske narečne skupine (npr. srednjesavinjsko narečje). V teh narečjih je prav maskulinizacija pripomogla k ohranitvi dvojine, saj moški spol ohranja dvojino bolje kot srednji in ženski spol. Nekatera od teh narečij v ednini še ohranjajo srednji spol, v manjši meri pa srednji spol ohranjajo tudi v množini. Lestvica razširjenosti maskulinizacije je torej: dvojina > ednina > množina.

3.1.4 Ohranjenost dvojine po spolih

V slovenskih narečjih so dvojinke oblike najboljše ohranili samostalniki moškega spola. Malo slabše so dvojinke oblike ohranjene pri samostalnikih srednjega spola, večinoma na skrajnem vzhodu in skrajnem zahodu, medtem ko imajo osrednja slovenska narečja moško dvojinso končnico *-a* (kot rezultat maskulinizacije, npr. *dva okna*). Ženski samostalniki so bolj nagnjeni k pluralizaciji (*dve krave* namesto *dve kravi*); podobno velja za feminizirane samostalnike srednjega spola (*dve okne* namesto *dve okni*). Dvojina pri samostalnikih je torej slabše ohranjena v srednjem kot v moškem spolu, toda boljše ohranjena v srednjem kot v ženskem spolu. To potrjuje tudi primer iz srednjesavinjskega narečja (SLA 324, Ložnica pri Žalcu): *d've: 'sje:stre* [sam. ž. sp., I dv. = mn.] *pa d'vâ: b'râ:ta* [sam. m. sp., I dv.] *je 'jemu* (Jakop 2001: 163).

3.1.5 Ohranjenost dvojine po sklonih

Imenska dvojina je slabše ohranjena v stranskih sklonih. Precejšnje število narečij uporablja dvojinke oblike le v imenovalniku/tožilniku, medtem ko so v dajalniku/orodniku dvojinke oblike nadomeščene z množinskimi. Rodilnik in mestnik imata množinske oblike tudi v knjižni slovenščini in v vseh narečjih; izjema je nekaj govorov panonske narečne skupine, ki so v mestniku dvojine moškega spola ohranili dvojinso končnico *-oma: pri bratoma*, analogno po rodniki.

3.2 Dvojina pri glagolih

3.2.1 Glagolska dvojina v 1. osebi

Karta št. 4: SLA V849 – *delava* (1. os. m. in ž. sp. dv., sed.):

Simbol	Oblika	Spol	Število
▲	dela-va : dela-ve/-vi	m. : ž. sp.	dv.
●	dela-ma : dela-me	m. : ž. sp.	dv.
▲	dela-va	m. + ž. sp.	dv.
●	dela-ma	m. + ž. sp.	dv.
▲	dela-va : dela-mo	m. : ž. sp.	dv. : mn.
●	dela-ma : dela-mo	m. : ž. sp.	dv. : mn.
○	dela-mo	m. + ž. sp.	mn.

Knjižni jezik ne pozna razlikovanja med moško in žensko obliko glagola v 1. osebi: končnica *-va* za vse spole je – kot v knjižni slovenščini – značilna za severozahodna koroška narečja (ziljsko in zahodni del rožanskega), severozahodna primorska narečja (rezijansko in obsoško), del rovtarske narečne skupine (cerkljansko, črnovrško, poljansko) in večino gorenjskih narečij. Nasprotno pa nekatera narečja (severni del notranjskega in zahodni del dolenskega narečja na eni strani ter severovzhodni del prleškega in celotno prekmursko narečje na drugi strani) v dvojini

poznajo razlikovanje glagolskih oblik po spolu (m. sp. *greva* : ž. sp. *grevel/grevi*). Na novo se je razlikovanje pojavilo v današnjem ljubljanskem pogovornem jeziku (npr. *medve sve, bove, greve, delave*). Veliko primerov rabe ženske dvojinske oblike glagolov najdemo zapisanih na spletnih straneh. Te oblike so nastale na podlagi ujemanja z osebnim zaimkom ženskega spola *medve* in so bile normirane že v slovnica od 16. stoletja dalje (npr. Bohorič 1584, Vodnik 1811, Metelko 1825, Janežič 1854, Premru 1900, Sket 1911, Breznik 1916).

V nekaterih narečjih je končnico *-va* nadomestila končnica *-ma* (*delama*), ki je nastala kot kombinacija dvojinske *-va* in množinske *-mo* in/ali edninske *-m*. Ta končnica je značilna za štajersko narečno skupino, najdemo pa jo tudi v večjem delu koroške narečne skupine, v severovzhodnem delu primorske narečne skupine in zahodnem delu panonske narečne skupine. Pri ženskih oblikah je pluralizacije več (kot smo videli že pri samostalnikih), še zlasti v delih primorske, dolenske in v južnem delu štajerske narečne skupine, kjer moške oblike dvojino še ohranjajo (*midva delaval/delama* : *medve delamo*). Popolna pluralizacija glagolskih oblik je zajela jugozahodni del primorske narečne skupine (kot posledica vpliva čakavščine in italijanščine oz. furlanščine) in skrajni jugovzhod dolenske narečne skupine, tj. južno- in severnobelokranjsko narečje (kot posledica vpliva čakavščine in kaj-kavščine).

3.2.2 Glagolska dvojina v 2. in 3. osebi

Karta št. 5: SLA V849 – *delata* (2. os. m. in ž. sp. dv., sed.):

Simbol	Oblika	Spol	Število
	dela-ta : dela-te/-ti	m. : ž. sp.	dv.
	dela-ta	m. + ž. sp.	dv.
	dela-ta : dela-te	m. : ž. sp.	dv. : mn.
	dela-te	m. + ž. sp.	mn.

Do določene mere glagolske oblike v 2. in 3. osebi potrjujejo stanje kategorije števila v 1. osebi, z eno razliko: v nekaterih narečjih (J del notranjskega in jugovzhodni del dolenskega narečja) se je dvojina v 1. osebi pluralizirala v obeh spolih, v 2. in 3. osebi pa se je ohranila pri moškem spolu (*midva delamo* : *vidva delata*), kar kaže, da je dvojina pri glagolu bolj ohranjena v 2. in 3. kot v 1. osebi. Nasprotno pa je razlikovanje po spolu bolj običajno v 1. kot 2. in 3. osebi; nekatera narečja razlikujejo končnice po spolu samo v 1. osebi dvojine, ne pa tudi v 2. in 3. osebi. Primer iz prekmurskega govora (SLA 392, Gomilica – '*dělava* : '*dělavi* [m. sp. dv. : ž. sp. dv.] toda '*dělata* [m. sp. dv. = ž. sp. dv.]).

3.3 Primerjava med samostalniško in glagolsko dvojino

Pluralizacija glagolske dvojine ni zajela vseh kategorij v isti meri. Nekatera narečja dvojine ne uporabljajo ne pri glagolih ne pri samostalnikih (izjema je I/T samostalnikov moškega spola, kjer je dvojina najtrdnjša). Primere najdemo v narečjih primorske skupine, npr. v briškem (SLA 86, Kojsko – *Sq b'le* [pom. glag. + pret. del., 3 dv. = mn.] v *à:dni wá:s dwà:* [štev. dva] *buγà:ta* [prid. m. sp., I dv.] *kmè:ta* [sam. m. sp., I dv.]).

V istrskem ter južno- in severnobelokranjskem narečju samostalniki vseh spolov ohranjajo dvojino v I/T, pri glagolih pa je dvojino nadomestila množina (SLA 121, Korte – *se 'pa:sjo* [3 dv. = mn.] *d'vè: k'ra:vi* [sam. ž. sp., I dv.]). Ravno obratno stanje pa je npr. v zgornje- in srednjesavinjskem narečju (SLA 324, Ložnica pri Žalcu – *d'vè: k'ra:ve* [sam. ž. sp., I dv. = mn.] *se 'pa:setsa* [3. os. dv.]).

Lahko tudi trdimo, da je v narečjih, ki v dvojinjskih glagolskih oblikah ohranjajo razlikovanje po spolu (*delava* [m. sp., 1. os. dv.] : *delaveldelavi* [ž. sp., 1. os. dv.]) tudi pri samostalnikih dvojina zelo trdna. Primer iz severnega dela notranjskega narečja (SLA 129, Ajdovščina – *'de:ilq̄a* : *'de:ilq̄avi* [m. sp. dv. : ž. sp. dv.]; *s'no:ua*, *x'č̄eri*, *'ua:kni* [I dv. m., ž. in s. sp.]).

4 Zaključek

Razlika med rabo dvojine v knjižnem jeziku in narečjih je pričakovana, saj so narečja tekom časa doživljala večje sovpadanje dvojinjskih oblik z množinskimi, še zlasti v stranskih sklonih in v vseh oblikah ženskega spola. Srednji spol v mnogih narečjih sovpaše z moškim (primer maskulinizacije: *dva okna* namesto *dve okni*). Na splošno lahko rečemo, da so dvojinjske oblike samostalnikov moškega spola boljše ohranjene kot dvojinjske oblike samostalnikov ženskega spola in tudi boljše kot dvojinjske glagolske oblike. Dvojinjske oblike nadomeščajo z množinskimi zlasti narečja na jugozahodu in skrajnem jugovzhodu. Vzroki za pluralizacijo so lahko posledica stika s tujimi, zlasti sosednjimi jeziki, ki dvojine ne poznajo (stik z italijanskim, furlanskim in hrvaškim jezikom: nadiško, briško, kraško in istrsko narečje na jugozahodu in južno- in severnobelokranjsko narečje na jugovzhodu), ali pa so posledica kolonizacije (npr. baški govor v osrednjem prostoru). Dvojina je kot oblikoslovna kategorija števila danes popolnoma odpravljena le na manjšem delu slovenskega jezikovnega ozemlja (predvsem na jugozahodu in skrajnem jugovzhodu), medtem ko preostala slovenska narečja dvojino – sicer v različnem obsegu – ohranjajo.

Literatura

BELIĆ, Aleksandar, 1932: *O dvojinu u slovenskim jezicima*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.

- BOHORIC, Adam, 1987 [1584]: *Arcticae horulae succisivae*. Ur. in prev. Jože Toporišič. Maribor: Obzorja.
- FASSEKE, Helmut, 1968: *Sorbischer Sprachatlas 2: Viehwirtschaftliche Terminologie*. Bautzen: VEB Domowina Verlag.
- HUMBOLDT, Wilhelm von, 1963 [1827]: Über den Dualis. V: Wilhelm von Humboldt: *Werke 3: Schriften zur Sprachphilosophie*. Darmstadt.
- JAKOP, Tjaša, 2001: *Oblikoslovje Ložnice pri Žalcu*. Magistrsko delo. Ljubljana.
- JAKOP, Tjaša, 2008a: *Dvojina v slovenskih narečjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JAKOP, Tjaša, 2008b: *The Dual in Slovene Dialects*. Bochum: N. Brockmayer.
- JORDANSKIJ, A. M., 1960: *Istorija dvojstvennogo čisla v ruskom jazyke*. Vladimir.
- LOGAR, Tine, 1996: Glasoslovne in oblikoslovne variante v jeziku Trubarjeve Cerkovne ordninge. V: Tine Logar: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU. 351–356.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: DZS.
- SZEMERÉNYI, Oswald, 1960: *Studies in the Indo-European System of Numerals*. Heidelberg: C. Winter-Universitätsverlag.
- TESNIÈRE, Lucien, 1925a: *Les formes du duel en slovène*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- TESNIÈRE, Lucien, 1925b: *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- TRDINA, Janez, 1952: Otok Krk. V: *Zbrano delo 4: Pripovedke, basni in bajke / Članki, kritike in razprave*. Ljubljana, 216–234.
- UNGER, Mike, 1998: *Studien zum Dual: Eine Darstellung am niedersorbischen Neuen Testament des Miklawuš Jakubica (1548)*. München: Otto Sagner.

Priloge:

- Karta št. 1: SLA V620 – (*dva*) *brata*
- Karta št. 2: SLA V331 – (*dve*) *kravi*
- Karta št. 3: SLA V145 – (*dve*) *okni*
- Karta št. 4: SLA V849 – (*midvalmedve*) *delava*
- Karta št. 5: SLA V849 – (*vidvalvedve*) *delata*

